

PODSTICAJNOST MARKSISTIČKOG POIMANJA OTUĐENJA

NEDJELJKA VUKOJEVIĆ

Ideja otuđenja i razotuđenja svakako je »mlađa« od svoje vlastitosti, ali je »stara« koliko i filozofija sama.

U filozofiji Plotina, u njegovoj dijalektici »jednog« i »mnoštva« ugrađena je ideja alijenacije kao odnos suštinskoga i pojavnoga. Njegovu je suštinskom mnoštu princip *suštinsko jedno*, a ono postaje mnoštvo svojim preoblikovanjem i eksteriorizacijom svoje suštine.

Tu su ideju preuzeli u gotovo nepromijenjenom značenju paganski i kršćanski mističari i ugradili je u patrističku i skolastičku filozofiju. Ovdje je ona služila objašnjenju jednog procesa na tragu postanka svijeta.

Srednjovjekovna borba ugnjetenih (različitih) slojeva naroda protiv eksploatacije uopće, napose protiv tadašnjih crkvenih institucija koje su se pri tome služile bezumno ekstremnim načinima, javlja se u različitim vidovima i biva motivirana kad posrednije a kad neposrednije. Na čelu takvih pokreta javljali su se, s vremena na vrijeme, heretici, po raznim linijama izopćenici iz toga sistema vlasti. Onj su, u stvari, donekle pogađali intimna priželjkivanja tako pokrenutih masa i ideologizirali njihove raznovrsne oblike otpora, raspredali ih naširoko, povezujući ih s mističnim činima — »predviđali« neko preobrtnanje svijeta (moći). Oni su tu preobrazbu vidjeli u pomirenju jednog (svemoćnog) boga i rasutog (nemoćnog) svijeta.

A u bespuću kasnofeudalnog sistema, društva kojeg je struktura bila već dobila nove unutrašnje posticaje u raščlanjivanju društvenih podjela rada, kada se ubrzavao proces socijalne diferencijacije (narastale proizvodne snage), kada se ostvarivao realni temelj za prestrukturiranje sistema društva i sve veće institucionalizacije načina proizvodnje i proizvodnih odnosa — baš tada — pred-metalala se teološka misao. Izrazito ograničavajuća i »lijena«, kaskajući iza stvarnih povijesnih procesa, nudila je cijelo jedno jedino rješenje — u sveproizvodnji jedne svemoćne, savršene božanske suštine, proizvodi ona i apsolutno nemoćne i nesavršene egzistencije, ali ih kao

takva sa svoje strane prevladava — otuđuje i razotuđuje (ukida). To, po teologiji, stvaranje, savladavanje i ukidanje — svedeno je na jednu svestvaralačku moć — i nije moglo biti ništa drugo do božanska svemoć i povratak otuđenog bića toj istoj svemoći (sili).

U kapitalizmu kategorija otuđenja gubi isključivu bilo mističnu bilo sakralnu konstrukciju i »strukturu«, ali to još nije znak da ona pogada stvarne odnose, stvarnu bitnu odrednicu jedne sasvim nove socijalne strukture date u novom sistemu.

Sigurno je samo jedno. Tu u konstituiranju sistema jedne vrlo raščlanjene strukture društva, započinje stvarna bitka u formiranju radničke klase kao historijske kategorije (akciono i organizirano), počinje stvarna borba (klasna) za jedan akcioni nalog same revolucije — revolucija i njena misaona konstitucija... Stoga nije slučajno da je Marx, uključivši se u taj veliki povijesni zadatak, pošao od pretpostavke korijena čovjeka i njegova svijeta, posredujući uvijek jednim stvaralačkim kritičkim odnosom i stavom. Tako je on došao i do onog što naziva uslovno »stari« i »novi« materijalizam, koncipirajući ga u punoj životnosti. Naime, u tom smislu Marx piše: »Stanovište je starog materijalizma građansko društvo, stanovište novoga je ljudsko društvo«.

Ali, Marx je »pravila igre« zacrtao već u *Njemačko-francuskim godišnjacima*, široko ih razvio u *Ekonomsko-filozofskim rukopisima*, a u *Njemačkoj ideologiji* se, moglo bi se reći, tim pravilima najšire služio. I tu ćemo naći, nikako slučajno, jednu od Marxovih misli koja nam jasno kazuje da su filozofi »... shvatajući ljudsku historiju kao proces čovjekovog samotudjenja, pretvarali čitavu historiju u proces razvitka svijesti«.

I tko pažljivo čita Marxova djela u cjelini, otkrit će da je teorija otuđenja u njima prisutna ne samo implicite nego i eksplicite, i ne samo sadržajno nego i terminološki.¹ Na primjer, tako se u trećem tomu *Kapitala* govori o otuđenju i o »ljudskoj prirodi« koja treba da se realizira u budućem racionalno uređenom društvu. Teorija alijenacije, kako ju je Marx skicirao i razvijao u svojim radovima, višestruko obavezuje sve koji na području te izuzetno osjetljive i kompleksne problematike pregnantno rade i daju svoje priloge zauzimanjem stava prema jednoj sasvim određenoj povijesno-socijalnoj konstrukciji društva u času utvrđivanja mogućnosti njene rekonstrukcije na razini socijalističke revolucije.

Tu se radi, u stvari, o jednom strategijsko-akcionom »projektu« izgradnje (modela) stvaralačke kritike, tj. o odnosu prema »svemu postojećem«, o momentu u vršenju izbora i načina iznalaženja odre-

¹ Gajo Petrović, »Marksova teorija alijenacije«, *Filozofija*, 3—4/1955, str. 34—40.

dene opstojnosti, prirode njene utemeljenosti (kao novoga u starom i u obrnutom redu) na razini socijalističke revolucije kao općeljudske mogućnosti danas. Marxova nas teorija alijenacije uvodi u cijelo jedno područje problema i izazovnih pitanja izgradnje opće teorije i metodologije, u suvremene probleme sociološke metode i teorije.

Sam Marx je tom teorijom otvorio nove vidike, zamah jednom sasvim novom filozofijskom obuhvatu nove dimenzije nauka. Uvođeći nas u čitavo »graditeljsko« područje što se očituje povezivanjem načina istraživanja, Marx nam otvara zajedništvo u trajnim pitanjima, koja se kreću oko jednoga: što stoji u neposrednoj vezi s općim stanjem teorijskih shvaćanja i usmjerenosti u rješavanju određenih zadataka cijele nauke u jednom vremenu. S toga vidika, s te ravni postaje očito da nauke nisu niti smiju biti odvojeni svjetovi, da one ne mogu postojati za same sebe, niti se mogu razvijati svaka za sebe po svojim imanentnim zakonima. Već u tome nalazimo očitom i činjenicu da nauke nisu i ne mogu biti podložne prakticističkim tvorbama, da one nisu zato da stoje u službi svakodnevnici. Svi ti i drugi uvidi čine stvarnom i nezaobilaznom potrebu, a time i obavezu, da se nauke povezuju stalnom razmjenom ideja o teorijskim problemima, osnovnim epistemološkim (i aksiološkim) pretpostavkama — stavovima, kao i razmjenom metodoloških shvaćanja stečenih kako istraživačkim iskustvima tako i rezultatima. Jer, upravo se na taj način stvara ona najpovoljnija klima za vođenje dijaloga ne samo između nauke i filozofije, nego i između različitih ideoloških strujanja uopće: o smislu naučne djelatnosti, njenim najsvrsishodnijim oblicima, putovima i, nadasve, ciljevima i u tom svjetlu ostvarenim i mogućim naučnim dometima.

Marx, dakle, svojom teorijom alijenacije krči putove, oslobađa stvaralaštvo jednoj predmetno-humanističkoj kritičkoj misli, iznalažeći je u žiži same revolucije. To isto traganje danas kao i do danas neprekidno potvrđuje, da čovjek, mijenjajući svoju zbilju, mijenja sebe samoga i da tu povijesnu zadaću vrši tako da nije filozofija nego revolucija stvarna kritična točka čovjekova stvaralaštva.²

Klasicij marksizma nisu dali povoda (ni Marx, ni Engels, ni Lenin) da, kad je riječ o ovim pitanjima, činimo s njima ono što oni ne samo da nisu nikada činili nego su se još za svoga života tome osobito opirali. Riječ je o metodičnosti i sistematičnosti kojom je Marx razvijao svoju »kritiku svega postojećeg«, i to objašnjavao. On je, naime, objasnio bit i cilj svoga postupka, ističući da je kritiku njemačke (Hegelove) pravne i političke filozofije zamislio i ostvario

² Marx: »... Podudaranje mijenjanja okolnosti i ljudske djelatnosti ili samopromjene može se shvatiti i racionalno razumjeti samo kao *revolucionarna praksa*.« (Marx - Engels, *Rani radovi*, Zagreb, Naprijed, 1961, str. 322 (iz 3. Teze o Feuerbachu).

kao kritičku analizu postojeće (njemačke) države i s njom povezane stvarnosti. I nikada mu nije bilo teško iznova isticati da je svoju kritiku političke ekonomije zamislio i ostvario kao kritiku društva u kome totalno vlada ekonomija (kapitalizam).³ On je, zatim, smatrao da se pri tome ne možemo služiti ni dovršenim spekulativnim sistemima s formalnom primjenom logičkih načela, i isticao da to u najboljem slučaju vodi novim spekulativnim konstrukcijama. Sačuvano je Marxovo izvorno reagiranje na ta i slična podmetanja, bilo da su se ona javila kao kritizerstvo, bilo kao »naljepnica« na nešto što nije imalo nikakve veze s onim čemu su oni posvetili čitav svoj život i um. Evo jedne od takvih Marxovih reakcija (na francuskom, zbog veće mogućnosti čuvanja izvornosti):

»Ce qu'il y a de certain, c'est que moi,
je ne suis pas marxiste«.

(Karl Marx á Paul La Fargue)

Riječ je dakle o povijesnim, o uvijek nanovo otvorenim procesima kako cijelog ljudskog roda i unutar njega o posebnim globalnim društvima, tako i o konkretnim socijalnim strukturama datim sistemima. Općost ovdje nema formalno-logički poredak, nego proizlazi iz stvarnih odnosa i međusobne isprepletenosti živih konkretnih sadržaja. Ti konkretni sadržaji, kad je riječ o socijalnoj strukturi društva, mogu biti shvaćeni samo ako su na određeni način, po određenoj zamisli obuhvaćeni i tako ostvareni.

I kada Marx, u sklopu iskaza o dijalektici kao o povijesnom oslobađanju piše da su filozofi svijet samo različito interpretirali⁴ . . . , onda se tu ne radi samo o insistiranju na izmjeni (kao takvoj), niti samo o prostom »redu stvari«, niti pak o isključenju »filozofa«, o prostoj primjeni interpretacije kao takve. Ovdje se, dakako, radi o jednom velikom povijesnom sklopu i o isto tako velikom povijesnom pitanju koje bi svakako moralo biti razmotreno prije svega u okviru onoga što smo ovdje uslovno nazvali Marxova teorija alijenacije, s nizom potpitanja: šta čovjek jest, a šta nije i kad jest kako jest, a kad nije kako i zašto nije? Dakle, ona negativna strana čovjeka veća je zagonetka, u neku ruku, od pozitivne.

Naime, samostvaranje čovjeka i samootuđenje javlja se uvijek u jednom povijesnom procesu — praksi — u zagonetkama praktičnog prisvajanja ljudskih suštinskih snaga. Priroda toga samoostva-

³ Marx, *Epohe društveno-ekonomske formacije*, Beograd, Kultura, 1957, str. 17—19.

⁴ Marx: »Filozofi su svijet samo različito interpretirali, radi se o tome da ga se izmijeni.« (Marx - Engels, *Rani radovi*, Zagreb, Naprijed, 1961, iz 11-Teze o Feurbachu.

renja, čovjekovo samoostvarenje, nije samo prisvajanje različitih mogućnosti za čisto ljudske svrhe i kao takvo nije samo uvećavanje univerzalne prirode ljudskog roda. Ono se javlja i kao gubitak mogućnosti — kao otuđenje generičke suštine. Ta dvostrukost jednoga procesa, ta negativna strana prakse, praktički se iskazuje u narastanju raznovrsnih potreba ljudi — potreba trajnih vrednota i u gubitku takvih potreba. Tu se javlja još jedna strana pitanja: šta je s društvom u kojem su ljudi u stalnom gubitku vlastitih potreba? Ako iznađemo da je i ono samo na gubitku, otvara se pitanje: u kakvoj vezi stoje ova dva gubitka, zašto i kako do njega dolazi...?

To pokazuje da se sam pojam otuđenja nalazi duboko ukorijenjen u strukturi društva i u njegovoj utemeljenosti, te da se već stoga mora postaviti na jednu odgovarajuću teorijsku i filozofijsku razinu. Međutim, do odgovarajuće tematizacije otuđenja, do dizanja na tu razinu čovječanstvo je dugo putovalo, jer je otuđenje kao i razotuđenje vezano za proces samoostvarenja čovjeka. Za rješavanje toga zadatka na odgovarajući i zadovoljavajući način trebalo je mnogo toga da bude — da se zbude — i da se od toga učini još i više. Trebalo je otvoriti mnoga pitanja. A to nije mogla učiniti ni sama zamisao, ni sama inspiracija, ni sama intuicija. U to je upletena i provokacija čovjekove djelatno-upitne misli. *Začeta u drami čovjekova života i življenja, dovedena do najviše svoje razine, ta upitna misao je filozofija.* Ono što ovdje otežava svakoj isključivoj misli rješenje, to je sveobuhvatnost ljudske prakse, ta »igra« koja uvijek sama stvara nove sadržaje, uvodi nova »lica« i što put do nje vodi »stranputicama«.

N. VUKOJEVIĆ

N. Vukojević: LA STIMULATION DE LA CONCEPTION MARXISTE D'ALIÉNATION

R é s u m é

L'idée d'aliénation et de désaliénation est aussi vieille que la philosophie elle-même. C'est Marx qui a été le premier à jeter son fondement idéologique. Par cette idée il a établi les hypothèses de la création originale ainsi que la réalisation de la révolution sociale comme suppression historique de la société bourgeoise de classe. Enracinant l'aliénation dans les centres de la structure de la société, il l'élève au niveau de principe théorique par lequel on surmonte la contradiction entre pensée et réalité. Marx a détruit les principales hypothèses de l'aliénation, dont il traitait dans le contexte social de classe, et évoqué la vision d'un monde radicalement différent dont la transformation ne peut être opérée autrement que par la pensée.